

Komentar in karta: 3/7

SLA V286.02 'plug – splošno' in 'enojni plug'

Danila Zuljan Kumar

1. Gradivo

Za pomen 'orodje ali priprava za oranje' oz. 'priprava za oranje z enim lemežem', knj. *plùg* (*û*) in *plüg* (*ü*) ter *enójni plùg* (*ô û*) oz. *enójni plüg* (*ô ü*), sta najpogostejši poimenovanji *plug* in *drevo*, manj se uporabljata poimenovanji *ralo* in *oralo*. Druga poimenovanja so redka ali enkratnice.

Prvotno vprašanje V286 *plug* je bilo šele po letu 1961 razdeljeno na V286 *plug – splošno*, a) *enojni plug* in b) *dvojni plug* ter V286a *ralo*. Na karti 3/7 so kartirani tako odgovori za pomen 'plug – splošno' kot 'enojni plug', saj iz odgovorov ni mogoče nedvoumno ugotoviti, za kateri pomen oz. podpomen gre. Odgovori za 'dvojni plug' so kartirani posebej na karti 3/8 (V286(b).01).

V T010 je z opombo zabeleženo, da je poimenovanje *enojni plug* »knjižno«, v T061, da je poimenovanje *aratro* »privzeto«, v T075 in T275, da je poimenovanje *drevo* »starinsko«, v T104 pa »redko«, v T411 je ob poimenovanju *ajnfahrt drevo* zapisana opomba, da »se rabi redko«. V T223 in T241 je poimenovanje *plug* označeno kot »novejše«, v T037 in T156 pa kot »staro«. Poimenovanje *lesen plug* je v T252 označeno kot »novejše«. V T353 je poimenovanje *merjasec* označeno kot »starejše«. V T010 pa je zabeleženo, da je *enojni plug* »knjižni izraz«.

V T018, T023, T026 in T155 je zapisano, da je bil *plug* železen, v T087 pa, da je bil lesen. V T169 so *plug* uporabljali za sneg, v T251 so *drevo* uporabljali za oranje, v T195 tudi za kopanje krompirja. Za T272 je v opombi zapisano, da je *drevo* leseno, okovano, z železnim lemežem, v T413 pa je *drevo* leseni plug. V T046 in T048 je zapisano, da so *merjasca* uporabljali v hribih, v T031 pa, da je bil *merjasec* 'lesen plug z železnim rezilom', *haba* pa 'plug za krompir'. V T083 je *šupil* 'plug za pletje'. V T087 je zapisano, da ima *šapin* dve majhni kolesci, levo in desno, in da so ga rabili npr. za pletje koruze. V T100 je *obračalnik drevo* »za orati na drobno«. V T105 je *šolčador* 'drevo za osipanje', prav tako se v T133 *osipalnik* uporablja za osipanje krompirja. V T032 je zapisano, da je novo poimenovanje za plug *flug*, v T067 pa, da pluga oz. dreves ne poznajo, ker prekopavajo na roke.

V T010 je leksem *plug* zapisan v orodniku ednine.

Za T034, T058, T062, T065 in T067 je v opombi zapisano, da tam nimajo plugov in zato tudi ni poimenovanj zanje.

2. Morfološka analiza

plug < **plug-ъ* 'plug'

navaden/navadni plug < **na-vad-ьn-ъ(-j-ъ) plug-ъ* ← **na-vad-ьn-ъ* (← **na-vad-i-ti* ← **na-* 'na' + **vad-i-ti* *'vleči, napenjati, vpregati') + **plug-ъ*

obračalni plug < **ob-(v)ort-a-l-ьn-ъ(-j-ъ) plug-ъ* ← **ob-(v)ort-a-l-ьn-ъ* (← **ob-(v)ort-a-ti* (< **ob-(v)ort-j-a-ti*) ← **ob-(v)ort-i-ti* 'obrniti' ← **ob-* 'ob, pri, okoli' + **vort-i-ti* 'vračati, vrteti') + **plug-ъ*

ajnfohen/ajnfohni plug < **(ajnfox)-ьn-ъ(-j-ъ) plug-ъ* ← **(ajnfox)-ьn-ъ* (← nem. *einfach* 'enojen, preprost' (po bav. nem. prehodu *a > o* in po nar. nem. prehodu *ai > ā* v T364)) + **plug-ъ*

ajnfus plug < **(ajnfus)-∅ plug-ъ* ← **(ajnfus)-∅* (← nem. *ein* 'en, eden' + nem. *Fuß* 'stopalo') + **plug-ъ*

enojni plug < **(j)ed-ьn-oj-ьn-ъ(-j-ъ) plug-ъ* ← **(j)ed-ьn-oj-ьn-ъ* (← **(j)ed-ьn-oj-ъ* ← **(j)ed-ьn-ъ* 'en, eden') + **plug-ъ*

lesen plug < **lēs-en-ъ plug-ъ* ← **lēs-en-ъ* (← **lēs-ъ* 'les') + **plug-ъ*

ogonski plug < **o(b)-gon-ьsk-ъ(-j-ъ) plug-ъ* ← **o(b)-gon-ьsk-ъ* (← **o(b)-gon-ъ* ← **o(b)-gьn-a-ti* ← **o(b)-* 'ob, pri, okoli' + **gьn-a-ti* *'žen-o 'gnati') + **plug-ъ*

enobrazden/enobrazdni plug < **(j)ed-ьn-o-borzd-ьn-ъ(-j-ъ) plug-ъ* ← **(j)ed-ьn-o-borzd-ьn-ъ* (← **(j)ed-ьn-ъ* 'en, eden' + **borzd-a* 'brazda') + **plug-ъ*

ta majhen plug < **t- mal-ix-ьn-ъ plug-ъ* ← **ta/*tь/*těl/*tę* 'ta' + **mal-ix-ьn-ъ* (← **mal-ъ* 'majhen') + **plug-ъ*

plug od železa < **plug-ъ otъ želž-a* ← **plug-ъ* + **otъ* 'od' + **želž-o* 'železo'

plug na eno desko < **plug-ъ na (j)ed-ьn-o-j-ъ dьsk-o* ← **plug-ъ* + **na* 'na' + **(j)ed-ьn-ъ* 'eden, en' + **dьsk-a* 'deska' (< **(dьsk)-a* ← rom. **deska* 'lesena plošča')

plužnja < **pluž-ьn-a* (< **pluž-ьn-j-a*)

drevo < **derv-o* 'drevo'

majhno drevo < **mal-ix-ьn-o-j-e derv-o* ← **mal-ix-ьn-ъ* (← **mal-ъ* 'majhen') + **derv-o*

leseno drevo < **lēs-en-o-j-e derv-o* ← **lēs-en-ъ* (← **lēs-ъ*) + **derv-o*

enojno drevo < **(j)ed-ьn-oj-ьn-o-j-e derv-o* ← **(j)ed-ьn-oj-ьn-ъ* + **derv-o*

enobrazdno drevo < **(j)ed-ьn-o-borzd-ьn-o-j-e derv-o* ← **(j)ed-ьn-o-borzd-ьn-ъ* + **derv-o*

ajfoh drevo < **(ajnfox)-∅ derv-o* ← **(ajnfox)-∅* (← nem. *einfach* 'enojen, preprost' (po bav. nem. prehodu *a > o*)) + **derv-o*

ajnfaht drevo < **(ajnfaxt)-∅ derv-o* ← **(ajnfaxt)-∅* (← nem. *einfacht* 'enojen, preprost') + **derv-o*

drevo za orati < **derv-o za or-a-ti* ← **derv-o* + **za* 'za' + **or-a-ti* 'orati'

drevo na eno brazdo < **derv-o na (j)ed-ɓn-ɔ-j-ɔ borzd-ɔ* ← **derv-o* + **na* 'na' + *(j)*ed-ɓn-ɔ* + **borzd-a* 'brazda'

drevcelj < **derv-ɓc-ɓl-ɓ*

drvina < **drɓv-in-a* ← **drɓv-a* 'les, drva'

ralo < **or-dl-o* 'ralo' ← **or-a-ti* 'orati'

leseno ralo < **lēs-en-o-j-e or-dl-o* ← **lēs-en-ɔ* (← **lēs-ɔ*) + **or-dl-o*

oral- < **or-a-dl-o* / **or-a-dl-a* ← **or-a-ti* 'orati'

orača < **or-a-č-a*

merjasec ≤ *merasec/meresec* ≤ *neresec* // **mresec*/**nresec* ≤ **nerst-ɓc-ɓ* *'ki se pari, ki je sposoben parjenja' ← **nerst-i-ti* 'drstiti se, pariti se'

samec < **sam-ɓc-ɓ* ← **sam-ɔ* 'sam'

obračalnik < **ob-(v)ort'-a-l-ɓn-ik-ɔ* ← **ob-(v)ort'-a-l-ɓn-ɔ* ← **ob-* 'ob, pri, okoli' + *(v)*ort'-a-l-ɓn-ɔ*

osipač < **o(b)-syp-a-č-ɔ* ← **o(b)-syp-a-ti* ← **o(b)-* 'pri, okoli' + **syp-a-ti* 'sipati' (← **sup-ti* **sɓp-ɔ* 'suti, sipati')

plužna kolca < **pluž-ɓn-a-j-a kol-ɓc-a* ← **pluž-ɓn-ɔ* (← **plug-ɔ*) + **kol-ɓc-e* (← **kol-o* 'kolo')

psica < **pɓs-ic-a* ← **pɓs-ɔ* 'pes'

kuzla < **kuz-l-a* 'psica' ← **kuz* 'vabni klic za pse' + hipokoristična pripona *-la*, kot npr. v *dekla* (SES) / nejasno (ESSJ II: 115)

flug < *(*flug*)-ɔ ← nem. *Pflug* 'plug'

ajnfaher < *(*ajnfaxer*)-j-ɔ ← nem. *einfacher* 'enojen, preprost'

ajnfahter < *(*ajnfaxter*)-j-ɔ ← nem. *einfachter* 'enojen, preprost'

vardžina < *(*varžin*)-a ← furl. *vuarzine* 'plug'

vardžinon < *(*varžinon*)-ɔ ← furl. *vuarzenon* 'osipalnik, dvojni plug'

šolčador < *(*šolčador*)-j-ɔ ← furl. *solčadôr* 'osipalnik'

šolcador < *(*šolcador*)-j-ɔ ← furl. *solzadôr* 'osipalnik'

šapin < *(*šapin*)-ɔ ← furl. *sapin* 'majhna dvozoba rovnica, plevelnica, pralica'

aratro < *(*aratr*)-o ← it. *aratro* 'plug'

vender < *(*vender*)-j-ɔ ← nem. *Wender* 'obračalnik' (v T040 morda v zvezi z nem. *Binder* 'snopopoveznik')

haba < **xab-a*, nejasno (ESSJ I: 189; TSVK 4: 131)

šupil, nejasno

3. Posebnosti kartiranja

Kot enkratnice so kartirani leksemi *haba* v T031, *šolčador* v T078, *šupil* v T083, *obračalnik* v T100, *šolcador* v T105, *psica* v T309, *plužna kolca* v T401 in *osipač* v T409.

Kot enkratnica s *plug-* je kartiran leksem *plužnja* v T298.

Kot enkratnica z *or-* je kartiran leksem *orača* v T300.

Kot enkratnica z *drev-* je kartiran leksem *drevcelj* v T008.

Kot enkratne besedne zveze z *drevo* z levim prilastkom so kartirani leksemi *majhno drevo* v T087, *enojno drevo* v T179, *enobrazdno drevo* v T191, *ajfoh drevo* v T204, *leseno drevo* v T279 in *ajnfaht drevo* v T411.

Kot enkratna besedna zveza z *drevo* z desnim prilastkom je kartiran leksem *drevo na eno brazdo* v T417.

Kot enkratne besedne zveze s *plug* z levim prilastkom so kartirani leksemi *enojni plug* v T010, *ta majhen plug* v T022, *lesen plug* v T252, *ajnfus plug* v T363 ter *ogonski plug* v T386.

Kot enkratni besedni zvezi s *plug* z desnim prilastkom sta kartirana leksema *plug na eno desko* v T385 in *plug od železa* v T413.

Kot enkratna besedna zveza z *ralo* je kartiran leksem *leseno ralo* v T029.

Kot enkratnica z *vardžin-* je kartiran leksem *vardžinon* v T063.

Kot tretji odgovor v posamezni točki so z znakom za komentar kartirani leksemi *plug* v T076, T087 in T191, *merjasec* v T043, *šapin* v T087, *drevo* v T300, T335 in T413, *enobrazdno drevo* v T213, *drevešček* v T234, *kuzla* v T311 in *ajnfahter* v T339.

Kot nerelevanten je kartiran odgovor *trebbiatriča* v T060, ki je prevzet iz it. *trebbiatrice* 'mlatilnica'.

S simbolom za »ni poimenovanja« so kartirani odgovori v T058, T062, T065 in T067.

4. Uporabljena dodatna literatura

TSVK 4

5. Primerjaj

SLA: V286(b).01 *dvojni plug* (3/8), V286a.01 *ralo* (3/9), V158A.01 *drva* (2/72);
OLA: /; ALE: /; SDLA-SI: 387, 392 *plužna kolca*; ALI: 3545 *enojni plug*, 3550 *plužna kolca*; ASLEF: 3193 *enojni plug*, 3200 *plužna kolca*; HJA: /; LinGeH: 928; LinGeH: /; ÚMNYa: /

6. Etnološka osvetlitev

Plug je lesena ali železna priprava za drobljenje in obračanje zgornjih plasti zemlje na njivi, polju, občasno tudi na vrtu in gredah za zelišča in okrasne rastline. Plugi za oranje, tj. za pripravo zemlje za sejanje in sajenje različnih kulturnih rastlin, so bili prvotno večinoma leseni, le konica lemeža in ponekod kasneje vgrajeno črtalo sta bila železna. V razvoju ornih orodij in naprav je plug nadaljnja razvojna stopnja rala, ki je zmožeg zgolj rinjenje, ne pa tudi obračanja orane zemlje. Z vgraditvijo deske na mesto med lemež, kozolec in gredelj se je iz preprostega rala razvil za oranje učinkovitejši plug. Lesene dele pluga so kot vir dodatnega zaslužka največkrat izdelovali gospodarji manjših kmetij, rokodelci, večji obdelave lesa, le železne dele, lemež, črtalo in pozneje še desko za obračanje orane zemlje so izdelovali kovači. Po 2. svetovni vojni so lesene in doma izdelane pluge izpodrivali zmogljivejši in z več kovinskimi členi izpopolnjeni plugi iz kovaških obrtniških delavnic, dokler ni v 60. letih povsem prevladala uporaba industrijsko izdelanih plugov.

Na Slovenskem so si bili leseni plugi v osnovi podobni. Sestavljeni so iz naslednjih glavnih delov: gredelj, oplaz, kozolec, črtalo, lemež, deska in ročica. Priložena otka se uporablja za čiščenje pluga, zlasti lemeža in deske. Nosilni del pluga je gredelj, oblikovan kot navzdol ukrivljen ali povsem raven, za oranje na nagnjenih zemljiščih tudi zelo dolg leseni drog. Nanj so pritrjeni drugi deli pluga, oplaz, črtalo, kozolec z leseno ali železno desko in lemežem, na konec gredlja sta pritrjeni dve (ali tri) ročici, s katerima orač uravnava oranje. Pomemben del pluga je oplaz, člen v obliki široke železne palice, ki drži plug v ravnotežju. Povezan je z desko in lemežem. Oporo plugu daje kozolec, poševno ali navpično skozi gredelj pretaknjena deščica ali zatič v oplaz. Kozolec ima lahko klinaste dodatke in zatiče za uravnavanje oranja. Večina plugov ima za rezanje zemlje navpično na gredelj in pred lemežem nasajeno črtalo. Uporabljali so ga zlasti pri oranju na težki ilovnati zemlji. Deska je najbolj prepoznavni del pluga, ki se po tej prvini loči od preprostejšega rala. Prve deske so bile lesene, poznejše železne in upognjene. Izdelovali in pogosto popravljali in povezovali z neti so jih krajevni kovači. Nekateri razvojno naprednejši plugi so imeli po tri ročice in po dve železni upognjeni deski ter po dve črtali. Pomembna naprava za učinkovitejše vodenje pluga med oranjem so kolca, ki jih orač postavi pred plug in jih prek gredlja poveže z vpreženo živino. Kolca so oblikovana kot prednji del lesenega vprežnega voza; sestavljena so iz močne prečne osi, na katero sta pritrjeni dve enaki ali različno veliki leseni kolesi (velikost je odvisna od nagnjenosti njive), in močnega lesenega ojesa z železno kljuko, ki jo orač poveže z vprego. Na kolca, ki omogočajo lažje in enakomernejše oranje, so največkrat pritrjene tudi naprave za uravnavanje globine in širine brazde. Sprva so bila kolca lesena, od 60. let 20. stoletja so bila železna, od 90. let 20. stoletja pa tako kot vprežni plug le še redko v rabi.

Po 2. svetovni vojni so se tudi na Slovenskem uveljavljali tehnično izpopolnjeni, industrijsko izdelani plugi iz železa in jekla. Vrsta sodobnih plugov s po petimi ali več deskami je priklopljenih na zmogljive traktorje. Prednost sodobnih plugov z več deskami je predvsem v zmanjševanju nepotrebne in prepogostega obremenjevanja obdelovalne zemlje s težkimi traktorji in priključki za oranje, brananje, setev, sajenje in druga dela v kmetijstvu.

V slovenskem prostoru so bili splošno razširjeni enojni plugi, ki so že prej, v 50. in 60. letih 20. stoletja v hribovitih območjih Kamniških Alp in Karavank povsem izpodrinili prvobitna, večinoma lesena rala. Leseni enojni plugi so bili zmogljivejši od ral, a je bila zamenjava ral s plugi postopna. Kmetje so pogosto zgolj tehnično izpopolnili rala in jim večinoma na desni strani, nad lemežem ter med kozolcem in ročajem oz. ročajema vgradili močno, do meter dolgo smrekovo desko, ki se je kot sestavni del pluga obdržala tudi kasneje, ko je les izpodrinilo železo in ko so pluge obrtniško in industrijsko že v celoti izdelovali iz kovin.

V sodobnem kmetijstvu je uporaba enojnih plugov, tj. plugov z eno orno desko, vse redkejša že od 90. let 20. stoletja. Obdržali so se le na srednjih in velikih kmetijah, ki dokupujejo in najemajo obdelovalno zemljo. Njihovi traktorji in priključki so

vse sodobnejši, zato prevladujejo plugi z dvema ali več deskami, kar še posebej velja za kmetijsko razvita območja Štajerske in Prekmurja, kjer se obdelujejo obsežna zemljišča in je gospodarsko upravičena le uporaba plugov z več deskami. Uveljavljajo se tudi enobrazdni obračalni plugi, ki omogočajo oranje v obe njevski smeri, podobno kot je takšno oranje zmogel nekdanji plug merjasec.

S posebnimi lesenimi plugi v obliki črke V so ponekod na podeželju do 70. let 20. stoletja pozimi plužili zasnežene poti in ceste. V tak lesen plug so vpregli par volov ali krav, v spodnji Savinjski dolini večinoma par konjev. V sprednjem delu pluga je bila po navadi vgrajena prečna deska, na kateri je sedel orač, da je obtežil plug in obenem usmerjal vpreženo živino. V Spodnji Savinjski dolini so v začetku 60. let 20. stoletja take lesene pluge pripeli na traktorje, pozneje so se uveljavili sodobni plužni priključki, pritrjeni na različna gospodarska vozila.

Prim.: Baš 1968; Baš 1980; Grafenauer 1970a; Grafenauer 1970b; Orel 1961; SEL 2004

7. Skica

